

Als je niet weet in welk blad dit artikel staat, zou je wat de titel betreft zomaar in een sprookje beland kunnen zijn. Gelukkig klopt dat deels ook. Thorwald Jørgensen is een van de hoofdpersonen: een leider in zijn vakgebied, een musicus die na lang zoeken zijn heilige graal vond. Of zoals hij het zelf beschrijft: 'Ik ben heel down to earth, maar hierbij had ik echt het idee dat de theremin mij gevonden heeft.' Daarmee is de tweede hoofdrolspeler genoemd, een opmerkelijk en geladen instrument in het ensemble van klankvoortbrengers. Op het kamermuziekfestival Winteravonden aan de Amstel 2019 geeft Jørgensen op 15 december in de Amsterdamse Hermitage een concert ter ere van het 100-jarige bestaan van de Theremin. Samen met pianiste Kamilla Bystrova speelt hij werken van Rimski-Korsakov, Glazunov en Auerbach.

Uitvinder en uitvinding

Ook de magiër ontbreekt niet in dit verhaal. De Rus Lev Sergejevitsj Termen, beter bekend als Leo of Leon Thermen, is de derde belangrijke figuur in deze saga. Hij was betoverd door elektriciteit. Als tiener bouwde hij thuis een heus laboratorium waar hij experimenteerde met zogeheten hoogfrequentieschakelingen, magnetisme en het gedrag van licht. Later studeerde hij astronomie en natuurkunde in Sint Petersburg, wat hij combineerde met een studie cello aan het conservatorium.

In 1919 kwam Leon in diezelfde stad werken bij vriend en collega fysicus Abram Joffe in diens onderzoeksinstituut. Op deze plek ontwikkelde Termen onder meer een wonderlijk elektronisch muziekinstrument. Eigenlijk lag het ontstaan in de vraag die het instituut kreeg van de staat om een nieuw soort alarmsysteem te ontwikkelen. Uiteindelijk kwam er een vernuftig stukje elektronica dat bij nadering een lichaam een piepton genereerde. Zijn

Thorwald en de Theremin

Jørgen

tonale begaafdheid inspireerde Termen de muzikale toepassingsmogelijkheden van deze vondst te onderzoeken. Hoewel hij het zelf de naam Etherophone (muziek uit de ether) gaf, werd de uitvinder zelf naamgever. De theremin was geboren.

Kort omschreven bestaat het bespelen ervan uit het variëren met de afstand tussen beide handen en de door elektromagneten opgewekte spanningsvelden rond de twee antennes die het apparaat telt. Dit alles zonder het toestel aan te raken. De theremin wordt gezien als voorloper van de synthesizer. In 1930 vond Leon eveneens de eerste drumcomputer uit, de Rhythmicon.

Octrooi

Aangemoedigd door Lenin geeft Termen door de gehele Sovjet-Unie ongeveer tweehonderd concerten. Een reeks optredens in Europa volgde, waar de meute elkaar telkens verdrong om het 'wonderinstrument' te aanschouwen. Enkele jaren later nam Leon zijn tovenarij mee op een wereldtournee. Met de theremin deed hij in 1928 New York aan. De geheimzinnige en mysterieuze muziek werd enthousiast ontvangen. Hij vroeg een octrooi aan op zijn uitvinding en veranderde zijn naam in Leo(n) Theremin. Theremin begaf zich vervolgens onder grote namen als Gershwin, Vanderbilt en Rachmaninoff.

Leo ontmoet in deze kringen zijn beeldschone droomvrouw: violiste Clara Rockmore. Zij was een Russische emigrante, en bewonderde Leon en zijn theremin enorm. Zij werd zijn muze en ze maakte zich de theremin eigen. Na een zeer succesvolle periode trouwt Leo opvallend genoeg niet met haar maar met een zwarte danseres. Dit deed zijn populariteit onder de ontzette New Yorkse elite flink dalen.

Daarna wordt de gang van zaken in het leven van de muzikale ontwerper onduidelijk. Veel later bleek dat hij in 1938 was opgepakt door Russische agenten en dat hij in zijn geboorteland wegens propaganda tegen de Sovjet Unie was vastgezet. Na een tienjarige werkstraf komt hij in dienst bij de KGB. Daar ontwierp hij onder andere af luisterapparatuur en ontving hiervoor zelfs de Stalinprijs, die toegekend werd aan personen die zich op wetenschappelijk, technologisch of kunstzinnig gebied hadden onderscheiden.

De werkzaamheden voor de KGB duurden tot 1966, waarna Theremin een betrekking vond aan het Moskouse conservatorium. Hij mag er zijn elektronische muziekinstrumenten verder ontwikkelen.

In 1977 herkent een correspondent van The New York Times hem op straat in Moskou. Het artikel over het genie dat in gevangenschap af luisterapparatuur maakte, valt niet goed bij Leons baas. Hij ontslaat hem uit zijn functie, en laat het theremin-laboratorium vernielen. Tot de glasnost werkt Theremin daarna als simpel technicus aan de universiteit van Moskou.

Begin jaren negentig volgt een revival van internationale erkenning voor Theremin, wat gepaard gaat met

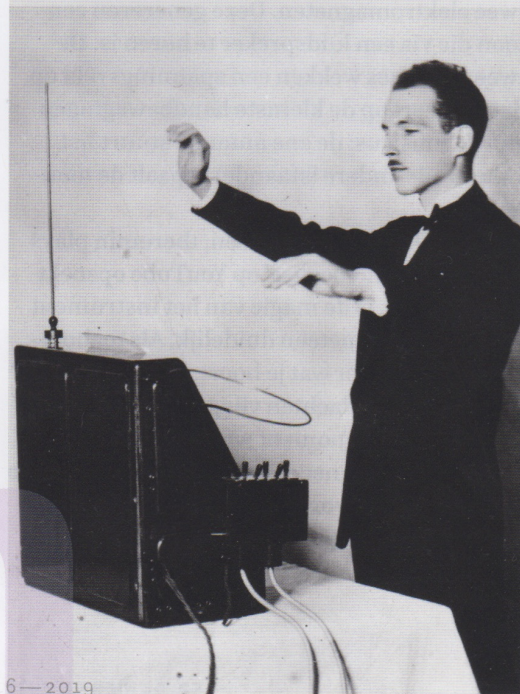
vele uitnodigingen en reizen. Een van zijn laatste optredens vond plaats in 1993 op het Koninklijk Conservatorium in Den Haag. Later dat jaar overleed hij. De tovenaars bles zijn laatste spreuk op 97-jarige leeftijd.

De musicus

Net als Theremin is ook Thorwald Jørgensen een globetrotter. Voor dit interview kreeg ik een van 's werelds beste thereminspelers nog net te pakken. De volgende dag zou hij naar Down Under Australië vliegen voor een zestal concerten. 'Ja, m'n spullen liggen klaar. Ik moet alleen m'n koffer nog inpakken. Dat doe ik het liefst vijf minuten van tevoren.'

We spreken vervolgens over zijn muzikale pad. Grote vraag was natuurlijk hoe hij er toe is gekomen om de theremin te gaan bespelen. Ik hoor hem een slok nemen. 'Ik heb slagwerk gestudeerd. Een super toffe instrumentengroep. Op het conservatorium had ik het dan ook reuze naar mijn zin.'

Maar de praktijk van een orkest bleek frustrerend. Af en toe een slag of stoot maar voldoening bracht het nooit. Daarom zocht Jørgensen verder. Gezien de klank en het enorm rijke repertoire probeerde hij eerst de viool. 'Na een paar lessen bleek al dat dat hem niet ging worden. Daar was het gewoon te laat voor.' De onrust en twijfel namen toe. Inmiddels toch al een tijd werkend als slagwerk-musicus, trof Thorwald al muziek downloaden, een stuk aan voor – wat hij dacht – piano en viool. 'Wat fraseert deze persoon prachtig, dacht ik. En wat een vibrato. Toen ging ik extra goed luisteren en hoorde dat het helemaal geen viool was!' Uiteindelijk

bleek het een opname van Clara Rockmore te zijn. Via YouTube leerde Thorwald Rockmore en de theremin verder kennen. 'Zo indrukwekkend... en toen dacht ik: dit is het, dit moet ik gaan doen!' Het was liefde op het eerste gezicht. De muze van Theremin had ook het muzikale hart van Thorwald veroverd.

Na een half jaar van geobsedeerd bezig zijn met het instrument vond Jørgensen een theremin die hij kon kopen. Zijn omgeving had hij al vol overtuiging gemeld dat dit zijn nieuwe carrière ging worden. 'Toen kwam het apparaat dus thuis en zei men meteen: nou, laat maar horen!' Thorwald lacht even en vervolgt: 'Ik zet het ding aan en vanuit het niets – wat ik met geen enkel instrument heb gehad – kon ik meteen spelen. Ik kon meteen Bach spelen!' De liefde was wederzijds. Dit moest zo zijn.

Spelen en techniek

Zoals gezegd is de theremin een kastje met twee elektromagneten. Deze genereren een toon die via een luidspreker te horen is. De twee antennes wekken een spanningsveld op, dat reageert op de kleinste handbewegingen van de musicus: de ene antenne stuurt het volume, de andere (staande) bepaalt de toonhoogte.

Als je 'Thorwald Jørgensen, theremin plays Rachmaninoff *Vocalise*' op YouTube opzoekt en beluistert, is de magie van het instrument en de bespeler meteen duidelijk. Als toehoorder twijfel je over wat je hoort. Is het een stem? Een viool? Je gedachten vliegen meteen weg. Het lijkt op een moment waarop je een film binnenvalt waar net een diep emotionele scène is ontvouwd. Je wordt er meteen ingezogen. Daarnaast is de speeltechniek ook mooi om

naar te kijken. Het is intrigerend om de subtiele maar ook zeer strakke en gecoördineerde bewegingen te zien. Je kijkt naar een mix van een violist, dirigent en de bezweringen van een tovenaars.

Het spelen van de theremin en de viool heeft volgens Jørgensen inderdaad veel overeenkomsten. 'In feite bespeel je een onzichtbare snaar,' legt hij uit. 'Met rechts bepaal je de toonhoogte en vibrato. Links kan je vergelijken met de strijkstok. Daarmee fraseer en adem je'. Het is dus omgekeerd aan een rechtshandige violist. Daar waar het qua techniek vergelijkbaar is, is er ook een groot verschil. 'Bij een viool duurt het misschien wel zes, zeven jaar voordat jóúw toon begint door te klinken. Voor de theremin geldt dat natuurlijk niet. Daar is de toon een gegeven. Uiteindelijk denk ik wel dat de theremin moeilijker is dan een viool omdat je helemaal niks tastbaars hebt.' Ook kan hij nauwelijks of niet gepassioneerd meebewegen, zoals menig violist dat wel doet, aangezien dat de toon beïnvloedt.

Hij speelt over de hele wereld met allemaal verschillende orkesten. Grappig fenomeen is dat de musici dan meestal richting Thorwald en de theremin stromen, omdat ze allemaal een poging willen wagen het apparaat te bespelen. 'Bijna nooit kan iemand er wat mee. Maar soms krijg je wel eens uit het publiek een jongetje of meisje dat er wél wat mee kan. Ik denk dat je er gewoon aanleg voor moet hebben.' Hij legt nog uit dat hij nu een instrument heeft, de Moog Pro, waarbij de intervallen in tegenstelling tot wat hij gewend was, lineair zijn. Alle afstanden zijn hetzelfde, hetgeen een wereld aan mogelijkheden opende. 'Je kan daardoor vertrouwen op je spiergeheugen. Eigenlijk is het de Stradivarius onder de theremins!'

Muziek

Als je alleen op theremin zoekt op Youtube en luistert naar amateurs, stijgt je respect voor uitvoerders als Thorwald Jørgensen meteen in grote mate. Het krijgt meteen een flink zingende-zaag-gehalte en het zoeken naar de (nood)uitgang wordt per direct een prioriteit. Er is inclusief Thorwald zelf maar een handjevol mensen dat echt goed theremin kan spelen.

Gelukkig wordt de theremin steeds serieuzer genomen. 'Sjostakovitsj en Martinu schreven al voor de theremin en van de nieuwe garde zijn dat Lera Auerbach, Fazil Say en Kalevi Aho. Als ik concerten doe, komen er altijd mensen op me af die het niet kennen en heel bijzonder vinden. Zowel publiek als de orkesten en dirigenten.' De toekomst van de theremin zal afhangen van nieuw talent, de ontwikkeling van studies, het verder bouwen aan een traditie en positieve aandacht.

INFO

www.winteravondenaandeamstel.nl
www.thorwaldjorgensen.com